

10 Dekabr İnsan Hüquqları Günüdür

10 dekabr tarixi hər il dünyada İnsan Hüquqları Günü kimi qeyd edilir. Bu, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edildiyi günün, yəni 10 dekabr tarixinin BMT Baş Assambleyasının 423 (V) sayılı qətnaməsinə əsasən, İnsan Hüquqları Günü kimi qəbul edildiyi tarixdir.

İlk dəfə İnsan Hüquqları Günü 1950-ci ildə qeyd edilmişdir. Hər il bu əlamətdar tarixin qeyd olunmasını BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi təşkil edir. Bir qayda olaraq, İnsan Hüquqları Günü münasibətilə BMT-nin Baş Katibi və İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı üzv dövlətlərə müraciət ünvanlayır. Müraciətdə, adətən, insan hüquqlarının təmini sahəsində BMT-ni narahat edən əsas məsələlər, insan hüquqlarının pozuntularının aradan qaldırılması, pozulmuş hüquqların bərpası, ümumilikdə insan hüquqlarının səmərəli təmini istiqamətində üzv dövlətlərə tövsiyələr öz əksini tapır.

Müstəqil Azərbaycanda isə ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrlərdə ən çox diqqət yetirdiyi sahələrdən biri insan hüquq və azadlıqlarının qorunması olmuşdur. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş islahatlar nəticəsində insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi təmin edilmiş, bütövlükdə insan hüquqlarının inkişafı üçün münbit şərait yaranmışdır.

1998-ci il aprelin 16-da Ulu öndərin imzaladığı “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 50 illiyinin keçirilməsi haqqında” sərəncamda qeyd edilirdi: “Bəyannamədə təsbit edilmiş hüquqlar ümumbəşəri dəyərlərdir. Onlar hər kəsə, məhz insan olduğuna görə, mənsubdur. Kişi və ya qadın, uşaq və ya böyük, vətəndaş və ya əcnəbi, varlı və ya kasıb, güclü və ya zəif bütün bunların heç bir əhəmiyyəti yoxdur: hər kəs insan olduğuna görə bərabər hüquqlara malikdir və ləyaqətinə hörmət edilməyə haqqı vardır”.

Həmin dövrdə Prezident Heydər Əliyev yeganə dövlət başçısı idi ki, belə bir nadir sənəd imzalamışdı. Bu isə Ulu öndərin insan hüquqlarına nə qədər böyük önəm verdiyinin göstəricisi idi. Bu il həm də müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycan Respublikasının ilk milli və hüquqi Konstitusiyasının referendum yolu ilə qəbul edilməsindən 30 il ötür.

Müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafının yalnız hüquqi dövlət, demokratik idarəetmə və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, azad sahibkarlıq və bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması nəticəsində mümkün olacağını yaxşı bilən müdrik liderimiz bu münasibətləri tənzimləyən yeni qanunvericilik sistemini, xüsusən də onun əsasını təşkil edəcək Əsas Qanunun – Konstitusiyanın hazırlanıb qəbul edilməsinə çox böyük önəm verir: “Konstitusiya yaratmaq üçün, şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən, təcrübədən istifadə etməliyik, bəhrələnməliyik”.

Həqiqətən də, bu akt dünyada nadir konstitusiyalardandır ki, burada demokratik hüquqi dövlətin bütün prinsipləri – hüququn aliliyi, insan hüquqlarının müdafiəsi, hakimiyyət bölgüsü, konstitusiya nəzarəti prinsipləri təsbit olunmuş, insan hüquqlarının təmini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edilmiş, Konstitusiyamızın üçdə bir hissəsi məhz bu məsələyə həsr edilmişdir.

Xüsusilə, qeyd etməliyik ki, Ulu öndərin milli dövlətçilik ideyaları uğrunda mübarizəsi hələ 1978-ci il Konstitusiyasının qəbulu zamanından başlamışdır. Həmin Konstitusiyanın qəbul olunmasında müstəsna rolu olmuş Ümummilli liderin tələbi ilə Konstitusiyada dövlət dili kimi Azərbaycan dili müəyyən edilmişdi. Bu Konstitusiyada Dağlıq Qarabağ və onun orqanlarının hüquqi statusu “Yerli dövlət hakimiyyət orqanları” fəslində müəyyən edilmişdi, yəni ona ayrıca, xüsusi önəm verilirdi.

Bunlar Ulu öndərin Azərbaycan xalqı və dövləti qarşısındakı tarixi xidmətlərindən biri idi. Tam əminliklə deyə bilərik ki, müstəqilliyimizin təməli Heydər Əliyev tərəfindən hələ SSRİ vaxtı qoyulmağa başlanmışdır. Məhz yurdsəvar lider Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri və qətiyyəti sayəsində 1978-ci il Konstitusiyasına milli dövlətçiliyimizə xidmət edən müddəalar daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının müasir Konstitusiyası insan hüquqları doktrinasına əsaslanır. Burada ilk dəfə olaraq insan hüquqlarına dair təbii hüquq nəzəriyyəsi öz əksini tapmışdır. 24-cü maddənin II hissəsində göstərilmişdir ki, hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır. Bu müddəanın səykəndiyi fəlsəfəyə görə, insan hüquqları onların normativ təsbitindən kanar və asılı olmayaraq mövcuddur və Konstitusiyamızda öz əksini tapmış əsas hüquq və azadlıqların siyahısına daxil olmaqla insan hüquqlarının qanunvericilikdə, xüsusilə Konstitusiyaya qaydasında pozitivləşdirməklə onların daqiq hüquqi prosedurlar vasitəsilə lazımi müdafiəsi üçün prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın dövlət quruculuğu tarixində ilk dəfə idi ki, təbii hüquq nəzəriyyəsi əsas qanunda öz əksini tapırdı.

Konstitusiyanın “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan 48 maddədən ibarət III fəslinin bütün mətni insana, insan ləyaqətinə, insan hüquqlarına hörmət ruhunda yazılmışdır. Ona görə də başər sivilizasiyasının iki mütərəqqi ideyasının – konstitusionalizm və insan hüquqlarının müdafiəsi ideyalarının üzvi bağlılığı Azərbaycan Respublikasının

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartları adekvat əks etdirməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında, eyni zamanda, belə bir mütərəqqi müddəə nəzərdə tutulmuşdur: “Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir” (12-ci maddənin II hissəsi).

Eyni zamanda, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi

illər bizim üçün çox mürəkkəb, ağır, çətin illər olubdur, Azərbaycan dövlətini, onun müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, dövlətçiliyə olan qəsdlərin qarşısını almaq lazım idi. Şübhəsiz ki, bunlar çox qəti addımlar atmaq, tədbirlər görmək, həyata keçirmək tələb edirdi. Biz bunları etmişdik. Ancaq biz humanistliyimizi də itirməmişdik. Məhz ona görə də biz ölüm hökmünün icrasını dayandırmışdıq”.

Şərqdə ilk dəfə olaraq, ölüm cəzasının Azərbaycanda ləğvi ölkəmizin dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inamla irəlilədiyini, demokratik prinsip-

nuna, insan hüquqlarının mahiyyətinə zidd şəkildə həyata keçirilməsi, yəni bu hüquqlardan sui-istifadə edilməsi qanunla qadağan edilməlidir.

Bu, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, mənaiviyyatın və ictimai qaydanın, qanunçuluğun və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün olduqca vacibdir. Məhz bu prizmadan çıxış edərək bir sıra demokratik-hüquqi dövlətlərin konstitusiyalarında bu prinsip öz əksini tapmışdır. Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilməməsi ilə bağlı müddəanın Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunması insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli təmininə, hüquq qaydasının mühafizəsinə xidmət edir.

İnsan hüquqları baxımından daha bir mühüm müddəə Konstitusiyanın 60-cı maddəsində öz əksini tapmışdır. Konstitusiyaya əsasən, hər kəsin hüququ var ki, onun işinə qərsəzs yanaşsın və həmin işə inzibati icraat və məhkəmə prosesində ağılabatan müddətdə baxılsın. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, işə ağılabatan müddətdə baxılması hüquqi dövlətin əsasını təşkil edən ədalət mühakiməsinin əsas elementlərindən biridir.

Beynəlxalq hüquqda ağılabatan müddətin insan hüquqlarının səmərəli təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıması ilə bağlı bir sıra mühüm normalar hüquq mövcuddur. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun ən mühüm mənbələrindən biri olan Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsinə əsasən, hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərsəzs məhkəmə vəsiəsi ilə, ağılabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir.

Konstitusiyanın insan hüquqları ilə bağlı ən mühüm normalarından biri də “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı” adlı 71-ci maddəsidir. Həmin maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir. İnsan hüquqları baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bu normanı təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, Konstitusiyada təsbit ediləb-edilməməsindən asılı olmayaraq fundamental beynəlxalq hüquqi aktlarda öz əksini tapmış, yəni ümumtanınmış insan hüquq və azadlıqları Azərbaycan ərazisində qüvvədədir və birbaşa tətbiq edilə bilər.

Yəni bu hüquqların milli hüquq tətbiq edən orqanlar, məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilə bilməsi üçün onların dövlətdaxili hüquqa gətirilməsi mütləq deyil. Konstitusiyaya imkan verir ki, fundamental, ümumqəbul olunmuş insan hüquqları pozulduğu halda, hətta pozulmuş hüquq (hüquqlar) milli qanunvericilikdə öz əksini tapmasa belə, pozuntuya moruz qalan şəxs məhkəmə orqanlarına pozulmuş hüququn bərpası üçün müraciət etsin.

Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən siyasət nəticəsində Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymdu. Bu mərhələnin əsas hədəfi insan hüquqlarına hörmətin təmin olunması və işğaldan azad edilmis ərazilərin bərpası və çiçəklənməsidir.

Prezident İlham Əliyevin cəmiyyətdə ictimai-siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi, demokratiyanın inkişafı, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyəti nəticəsində bu gün Azərbaycan hüquqi dövlət ideyasının reallaşdı, dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyət münasibətlərinin demokratik prinsiplərə əsaslandırılı, müxtəlif millətlərin dilinin, dininin, mədəniyyətlərinin qovuşması nəticəsində yaranmış, tolerantlıq prinsiplərinə sadiq, multikultural mühitin formalaşdığı bir məkana çevrilmişdir. Bütövlükdə Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət məhz insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli təminatına yönəlmişdir.

Hazırda respublikamız özünün yeni intibah dövrünü yaşayır. 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın Azərbaycana qarşı irimiqyaslı hücumuna cavab olaraq, Azərbaycan BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində təsbit olunmuş özünümüdafiə hüququndan istifadə edərək, öz ərazisində Ermənistanla qarşı əks-hücum əməliyyatına başladı. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qəhrəman Azərbaycan Ordusu 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində 30 ilə yaxın davam edən işğala son qoydu. 2023-cü ilin 19-20 sentyabr tarixlərində həyata keçirilən uğurlu anti terror əməliyyatı nəticəsində isə dövlət suverenliyimiz tam bərpa olundu. Ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bərpa etməklə Azərbaycan həm də pozulmuş beynəlxalq hüquq normalarını da bərpa etmiş oldu.

Builkı İnsan Hüquqları Günüün əsas qanunumuz olan Konstitusiyanın qəbul edilməsinin 30 illiyi, şanlı Zəfərimizin beş illiyi və dövlət suverenliyimizin tam bərpası şərafına Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən elan edilmiş “Konstitusiya və Suverenlik İli” çərçivəsində qeyd etmək olduqca qürurvericidir.

***Zaur ƏLİYEV,**
Bakı Dövlət Universiteti
hüquq fakültəsinin dekani,
fəlsəfə doktoru, dosent*

Konstitusiyasında özünün layiqli ifadəsini tapmışdır.

Konstitusiyada insan ləyaqəti xüsusi diqqət mərkəzinə gətirilir. İnsan ləyaqəti həm ümumbəşəri dəyər, həm konstitution prinsip, həm də subyektiv hüquq kimi qəbul edilir. Ləyaqət insan hüquqlarının əsasını və bünövrəsini təşkil edir. İnsan hüquqları doktrinası bütövlükdə ali dəyər olan insan ləyaqətinə əsaslanır.

İnsan hüquqları sahəsində fundamental sənəd olan Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində bununla bağlı bir sıra normalar mövcuddur. Bəyannamənin preambulasına əsasən, başər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqət hissinin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsasıdır. Bəyannamənin 1-ci maddəsinə əsasən isə, bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar.

İnsanın hüquq və azadlıqları birbaşa olaraq məhz ləyaqətdən irəli gəlir. İnsanın hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün ilk növbədə onun ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunmalıdır. 1975-ci il tarixli Helsinki Yekun Aktında dövlətlərin insan şəxsiyyətinə məxsus ləyaqətdən irəli gələn və insanın azad, hərtərəfli inkişafı üçün əsas olan mülki, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, eləcə də digər hüquq və azadlıqların səmərəli həyata keçirilməsini təşviq və inkişaf etdirəcəkləri qeyd edilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev öz fəaliyyətində insan ləyaqətinin toxunulmazlığı və ona hörmət olunması konsepsiyasını rəhbər tuturdu: “İnsan ləyaqətinə hörmət Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrindən irəli gəlir”. “Ləyaqət” kateqoriyasının hər iki aspekti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin I hissəsinə əsasən, insan ləyaqəti qorunur və ona hörmət olunur. Konstitusiyanın 46-cı maddəsinə müvafiq olaraq, hər kəsin öz şərf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ var. Bununla da, Azərbaycan Konstitusiyası ləyaqət konsepsiyasını tam şəkildə özündə əks etdirir.

Milli Konstitusiyamızın mühüm xüsusiyyəti kimi burada hüquq və azadlıqların bilavasitəliyinin təsbit olunmasıdır ki, bu prinsip insanın öz hüquqlarını bütün qanuni vasitələrlə qoruya bilməsini təmin edir və dövlət onları tanımağa, riayət etməyə və qorumağa borcldur. Bilavasitəlik prinsipinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquq və azadlıqlar birbaşa tanınır, bunun üçün əlavə qanunvericilik tədbirlərinə ehtiyac yoxdur.

İnsan hüquq və azadlıqları bütün qanunların mənasını, məzmununu və təbiiqini, o cümlədən qanunvericilik və icra hakimiyyəti də daxil olmaqla bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətini müəyyən edir. Eyni zamanda, dövlət insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını tanımağa, onlara riayət etməyə və müdafiə etməyə, onların müdafiəsini təmin etməyə borcldur. Hər kəs istər dövlət, istərsə də başqa şəxslər tərəfindən törədilən hər hansı pozuntudan qorunmaq üçün öz hüquq və azadlıqlarından birbaşa istifadə edə bilər.

kimi bəyan olunması xüsusi qeyd olunmalıdır. Çünki məhz layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi digər hüquq və azadlıqların da maneəsiz həyata keçirilməsini təmin edir. “Layiqli həyat səviyyəsi” müasir inkişaf etmiş cəmiyyətin standartları səviyyəsində maddi təminatı, mədəni dəyərlərə çıxışı, həm işləyənlərin, həm də işləyə bilməyənlərin şəxsi və ailə təhlükəsizliyi hüquqlarını təmin edən normalar məcmusudur.

Layiqli həyat səviyyəsi bir iqtisadi elementdən deyil, bir çox elementlərdən ibarət olan daha mürəkkəb, əhatəli bir anlayışdır. Daha konkret desək, milli Konstitusiyamız tələb edir ki, dövlət elə zəmin yaratmalıdır ki, hər bir şəxs özünü qorunmuş hiss etsin, dövlətin onun qayğısına qaldığına əmin olsun. Bütün bunlar da Ana Qanunla sosial dövlət ideyalarını səykəndiyini bir daha təsdiq edir.

12-ci maddənin təhlili eyni zamanda onu deməyə əsas verir ki, insan hüquqları sahəsində etatizm doktrinasından imtina edilmiş və bunun əvəzinə mütərəqqi konsepsiyası kimi insanın mərkəzdə olduğu humanizm doktrinası rəhbər tutulmuşdur.

İnsan hüquqlarının Konstitusiyanın təsbitinin əsasında duran mühüm prinsiplərdən biri də Konstitusiyanın 25-ci maddəsində əks olunmuş həmin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipidir. Bu müddəanın III fəslidə ön plana çəkilmiş prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, praktikada bərabərlik hüququnu təmin etmədən insanın bütün digər hüquq və azadlıqlarının real qorunmasına nail olmaq mümkün deyildir.

25-ci maddənin III hissəsində birmənalı şəkildə göstərilmişdir ki, dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqların irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqida, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqlar sırasında yaşamaq hüququnun təminatı xüsusi qeyd edilmişdir. Yaşamaq hüququnun təsbit olunduğu Konstitusiyaya müddəasına əsasən, dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır. Yəni heç kəs özbaşına həyatdan məhrum edilə bilməz.

Ulu öndər Heydər Əliyev yaşamaq hüququna xüsusi önəm verərək xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra atdığı ilk addımlardan biri məhz ölüm hökmlərinin icrasının dayandırılması oldu. Bununla bağlı böyük rəhbər deyirdi: “1993-cü ilin iyun ayında biz Azərbaycanda ölüm hökmlərinin icrasını dayandırmışdıq. Baxmayaraq ki, o